

५३३

၂၇၈-၇၈၆၆ - - - - -

VIII

1) Ст'м «Умелух» № 4 Л 51

Լուարսաբն ուրխացաւ, Ելիսաբէդը վիրաւորւեց. «ինձանից լաւը կը լինի»—մտածեց նա:

—ձի՞շտ ես ասում, հոգովդ մեռնեմ,—հարցրեց Լուարսաբը:

—Դու չը մեռնես, որ նրա պէս աղջիկ կեանքումս չեմ տեսած: Ասրա նա աչք գցեց իւր կնոջ վերայ ու նախանձով աւելացրեց՝ եթէ ես մի քիչ էլ համբերած լինէի, գործս ուրիշ տեսակ կ'երթար:

—Ի՞նչ. չը լինի՞ թէ դու կը պսակւէիր նրա վրայ, —յանդիմանեց չարութեամբ լցած կինը. վոյ քո աչքիդ. կարծես թէ ես շատ գոհ էի բաղդից, որ քեզ հանդիպեցայ. քեզպէսնե՛րն էին ձեռքս խնդրել ու հօրիցս մերժում ստացել:

—Մերժում է՛. կարծես թէ ուսաց թաղաւորի որդու համար էր քեզ պահում: Դեռ էլի շնորհակալ եղիր որ ե՛ս յիմարացայ:

Այսպէս իրարու հետ խօսքի բռնեցան ու մի սիրուն կոիւ սարքեցին որ՝ ձեր հաւանած: Այլ օրից Ելիսաբէդի սիրտը նախանձով լցեց և ատեց դուռ ևս աչքով չը տեսած հարսին:

—Թո՛ղ թշնամիս թառամի, ինչպէս որ ես նրան պիտի թառամեցնեմ,—ասում էր իր սրտում Ելիսաբէդը. այս տան մէջ ինձանից լաւն ու ինձանից մեծը ոչ ոք չը պէտք է լինի: Եւ մի՞թէ մարդս պէտք է երեսիս տայ նրա դեղեցկութիւնը. վոյ, խաւարի՛ նրա օրը. մի փուշ անցկացնեմ նրա աչքին, որ իւր ծնած որն անիծէ: Ելիսաբէդը հարսսնիքի չը գնաց:

Հարսսնիքի գիշեր տեղի ունեցան մեծ մեծ դէպքեր: Ճիշտ երեքշաբթի օր փեսան եկաւ բազմաթիւ բարեկամների ու իրեղբօր հետ: Ի հարկէ այն օրը նրանց ցոյց չը տւին իւր հարսնացուն: Մոռէն էլ բաւական բազմութիւն էր հաւաքել. նրա կողմից այդքան մարդ հաւաքելը աննպատակ չէր: Այս անգամ եկեղեցի ուղարկեցին նրա իսկական աղջկան: Ամեն բան կարգի բերելուց յետոյ հրաւիրեցին փեսացուին էլ: Հէնց որ նա եկեղեցի մուտ և աչք գցեց նորահարսի վրայ՝ սարսափահարւեց: Շուռ եկաւ դէպի իւր եղբայր Դաւիթը և, արհամարհելով բարեկրթութիւնն էլ, քաղաքավարութիւնն էլ, բացականչեց՝ Դաւիթ, չէ՞ որ արեւ չը տեսածն էր:

Բազմութիւնը վրթկաց, իսկ խեղճ նորահարսը կրակի պէս վառւեց ու հեկեկաց: Դաւիթը առաջ եկաւ և, տեսնելով այդ անճոռնի նորահարսին, դիմեց քահանային.

—Տէր հայր, դեռ ուրիշն է պսակւում թէ ի՞նչ է:

—Պսակւում են իշխան Լուարսաբ Թաթարիձէն ու Մոսէ Գձե-
լաձէի դուստր Դարեջանը,—պատասխանեց քահանայն:

—Հապա նորահարսն ո՞ւր է:

—Ահա՛ սա է:

—Լուարսաբ,—ձայն տեց իր եղբորը Դաւիթը—խաբեցին մեղ,
դա չէ, մի՛ պսակւիր:

Խոր ժողովուրդը զարմացաւ: Լուարսաբը, վհատած ու մոած-
մունքի մէջ, դուրս եկաւ եկեղեցուց. նրան հետեւցին բոլոր բարե-
կամները: Ձիերն ուղեցին, որպէս զի վերադառնալին, բաց ձիերը
թագ էին կացրիւ: Մոսէին իմաց տւին որ նորափեսան չի պսակւում:
Մոսէն եկաւ, հետն ունենալով բաւական բազմութիւն:

—Իշխան Դաւիթ, այս ի՞նչ բան է,—ասաց նրան բարկացածի
նման Մոսէն. աղջիկն եկեղեցումն է և հիմա՞ է փեսան լեռ կանգ-
նում: Ո՞վ էր ձեզ խնդրում. ձեզ նման օջախի որդիք էին խնդրում
որ ես չը տւի՞:

—Պարոն, ահա աղջիկը այստեղ է, ումն ուզում ես տո՛ւր:
Իսկ իմ եղբայրս անկարող է դրա վրայ պսակւել,—պատասխանեց
Դաւիթը համարձակութեամբ:

—Հիմա՞ հա՞, երբ ամբողջ աշխարհն իմացաւ, որ եղբայրդ
ուզում է աղջկաւ, երբ եղբայրդ մինչև եկեղեցի էլ քաշ տւեց
աղջկաւ: Ձէ՛, ես ոչ ոքի չեմ թոյլ տալ, որ աղբ ածեն գլխիս. կամ
պէտք է պսակւի կամ պէտք է այստեղից կենդանի գլխով չը հեռա-
նաք: Դա լուած բա՛ն է, որ փեսան աղջկայ տուն մտնի, նրան եկե-
ղեցի տանի ու այլ ևս չը պսակւի...

—Իսկ այն լուած է որ նորահարսին փոխեն. սա քո աղջիկդ չէ:

—Ժողովուրդ և հասարակութիւն, տեսէ՛ք, այլ ևս ոչինչ առար-
կութիւն չը գտնելով, ասում են թէ աղջիկը քոնը չէ,—գոռաց Մո-
սէն դէպի բազմութիւնը դառնալով:

—Հապա ո՞ւմն է որ ղրանը չէ,—ձայնակցեց ամբոխը Մոսէին.
մենք երդում կը տա՛նք:

—Ձէ՛, պարսններ, եղբայրս չի պսակւում: Թէ որ ոյժի վրայ
կը կանգնէք՝ մենք էլ անշնորհքներիցը չնք, — ասաց Դաւիթն ու
խանչալը պատրաստեց:

Եկեղեցում գտնուող բոլոր կանայքը դէս ու դէն ցրիւ եկան, նկատելով որ իրանց տեղը չէ այնտեղ: Իսկ նորահարսին, մի երկու պառաւ կանանց հետ, Մոսէն չը թողեց եկեղեցուց հեռանալ, յուսալով էլի մի կերպով պսակը գլուխ բերել:

— Ուրեմն էլ Մոսէն թաւազի որդի չի լինի, — ասաց Մոսէն — թէ որ օջախս խայտառակել տամ. կենդանի գլխովս չեմ անպատուել տայ իմ ազգս, չեմ թողլ տայ որ Թաթարիձէները եկեղեցում անպատուեն աղջկանս. պէ՛տք է պսակել:

— Զի պսակել:

— Վերջին խօսք է դա:

— Վերջին:

— Դաւիթ, — խօսքը փոխեց յանկարծ Մոսէն ու ձայնն էլ փափկացրեց — այս կողմն համեցէ՛ք:

Դաւիթը հետեց նրան: Այն կողմը նրանք առանձին կանգնեցին: Մոսէն, զրպանից հինգ թուման հանելով, ասաց ցած ձայնով Դաւիթին՝

— Ահա՛ քեզ այս հինգ թումանը. լռի՛ր, քեզ ի՞նչ, դու խօչե՛ս սրսակողը:

Դաւիթը փափկեց:

— Հինգ թումանով ի՞նչպէս ծախեմ եղբօրս, — պատասխանեց նա:

— Եօթը թո՛ղ լինի:

— Կամ եօթով:

— Ոչ էլ ութով:

— Հապա ի՞նչքան ես ուզում:

— Գոնէ թո՛ղ տասը լինի:

— Իննի վրայ ի՞նչպէս ես:

— Զէ՛, տասը:

— Ե՛հ, ջհանդամը, թո՛ղ տասը լինի:

Հանեց տաս թումանը ու տուց: Դաւիթը զրպանը կոխեց:

— Ես իմ կողմից կը լռեմ, իսկ եղբօրս հետ ինչպէս ուզենաս, այնպէս արա՛, -- ասաց Դաւիթը ժպտալով:

— Միայն թէ դու լռես և մի երկու հոգի էլ քո կողմից քաշես, Լուարսարի հետ ես ինքս կը յաջողեցնեմ:

— Պարոն ես: Ես այդ մասին երաշխաւոր եմ:

—Ուրեմն ձեռքներս խփե՛նք:

Ձեռքը ձեռքին խփեցին ու խեղճ Լուարսաբին զօրով պսակեցին այն գիշերը: Մոսէն ոչ էլ այն խոստացած երկու հարիւր թուամանը տւեց, այլ նրա փոխարէն վերադարձրեց նրան այն մուհակը, որ խզել էր սուտ-իշխանուհուց: Առաջ Լուարսաբը իւր կնոջը չէր տանում, պահանջելով որ հաշիւները մաքրեն. բայց վերջը, երբ անզօր եղաւ մի բան անելու, համակերպեց հանգամանքներին ու տուն տարաւ իւր Դարեջանին:

Ելիսաբէդի ուրախութեանը չափ չը կար, երբ տեսաւ որ Լուարսաբը արեւ-չր տեսածի փոխարէն մի տգեղ կին բերաւ: «Հի՛, մեռնե՛մ Աստծուն», ասում էր նա իր մարդուն. հի՛, մեռնե՛մ ես, առաջ պէտք է ինձանից լաւը բերէիր և յետոյ այնպէս պարծենալիր: Հի՛, մեռնե՛մ Աստծուն», Իսկ վերջն արգէն, ինչպէս ձեզ յայտնի է, կանանց շնորհով եղբայրները կուեցան ու բաժանւեցան:

IX

Այդպէս ամուսնացաւ մեր Լուարսաբը: Թէպէտև զօրով եղաւ այդ, թէպէտև օժտի մէջն էլ խաբեցին ու արեւ-չր տեսածի տեղ տգեղ Դարեջանը կպցրին, բայց այու ամենայնիւ—երևի նորա ճակատին այդ էր գրած—նա մտածեց ու խոնարեց բաղդի բերմունքի առաջ, Իսկ վերջը, ինչպէս քեզ էլ յայտնի է, ընթերցող, դրանք արդէն միմեանց սիրեցին: Գոնէ դրանք իրանք այնպէս էին կարծում, թէ սիրում են միմեանց, Լաւ արարած է վրացի մարդը. նա հաւասարապէս հաշտում է թէ՛ բաղդի, թէ՛ անբաղդութեան հետ: Ոչ մէկի համար իւր գլուխը կը տռաքացնի և ոչ միւսի համար կուի կանի և կը մնայ ամեն տեղ մի տեսակ անտարբեր ու պնդերես. շատերը այդ անտարբերութիւնը ու պնդերեսութիւնը անւանում են «գոհունակութիւն»: Մի մարդ էլ ասել է թէ գոհունակութիւնը երջանկութիւն է: Շատ անգամ են ասել ինձ պատկառելի ծերունիք թէ իրանք նոր մարդկանցից գոնէ այն առաւելութիւնը ունին, որ գիտեն գոհ մնալ եղածից: Իսկ ես լուել եմ ու մտածել՝ «գոհունակութիւնը մարդուն սպանող մի հիւանդութիւն է. երջանիկ է նոր երիտասարդութիւնը, եթէ նա եղածով բաւականացողը չէ. թէ որ մի յոյս կայ՝ էլի դրա մէջ պէտք է

լինի: Գոհացողները բաւականանում են նրանով՝ ինչ որ կայ, այդ պատճառով նրանցից աւելի շատերն են երջանիկ երևում, մինչդեռ զժգոհները՝ դժւար, այն պատճառով որ դրանք միշտ աւելի լաւն են փնտռում, քանի որ լաւին հետևում է աւելի լաւը, գերադասին՝ աւելի գերադասը:

Բայց մեր ամուսինները այդպիսիներից չէին. դրանք իրանց կենցաղավարութիւնից աւելի լաւ կենցաղավարութիւն երկրիս վրայ չէին երեւակայում: Սրանք գոհ եղողներէն էին. ոչոքին ոչինչ պարտ չէին, ոչոքի հետ կաք ու կռիւ չունէին: Միայն մի դարդ ունէին սրտում՝ զաւակ չունէին Ահա՛ Լուսրասաբն արդէն քառասուն, Դարեջանը քառասուն և մէկ տարեկան է, բայց դեռ ևս Աստուած նրանց մի ժառանգ չը շնորհեց: Շատ թերթեց իշխանուհին Կարաբաղին գիրքը, շատ խոտ-մոտ ընդունեց ու Լուսրասաբին էլ իմացրեց, ոչինչ չ'օգնեց: Ե՛նչու են իզուր գլխները տւաքացնում, ասում էր նրանց մասին չարասիրտ Ելիսաբէղը. Սողոմոն իմաստունի դիրքը որ բլբլացնում էր ու սաաանայութիւններ անում՝ նա է գլխին խրել. Աստուած վրդովւած է նրանց վրայ, այլ ևս ոչինչ ճար չի լինի:

Ի սկ մեր ամուսինները յոյսը չէին կորում: Լսեցին թէ քաղաքում (Թիֆլիսում) մի գրքաց կայ, որ կարող է իմանալ նրանց անգաւակութեան պատճառը: Թէև որդեծնութեան ժամանակն արդէն անց էր կացել, բայց և այնպէս նրանք մի մարդ թոցրին դէպի քաղաք, հետը դնելով մի բաղդադի թաշկինակ, որի վրայ գիր է բաց անում գրքացը բացակայ եզողների համար և որը, ինչ ասել կ'ուզի, նորա մօտ է մնում վերջը: Երեք օրից յետ ծառան պատասխան բերեց թէ՛ Խաչը ձեզանից խոտվել է: Եւ այն էլ ո՞ր խաչը. Թելէթինը ¹⁾, ասում է գրքացը: Ամուսինները, այդ լսելուն պէս, միաժամանակ ու միաբերան՝ երեսը խաչակնքելով՝ ասացին.

— Ո՞րտեղից որտեղ հարցրեց մեզ, փա՛ռք քեզ, փա՛ռք քեզ: Ասացին ու նորից երեսները խաչակնքեցին:

¹⁾ Թիֆլիսից մի քանի ժամ հեռու գտնւող Թելեթի հայոց օ. Գէորգ վանքը մեծ հռչակ ունի Կախեթի վրացիների մէջ:

—Ա՛յ Աստուած անիծի, ո՞րտեղից որտեղ հարցրեց,—կրկնեց
Լուարսաբը:

—Խաչի մասին ի՞նչպէս ես «անիծեմ» ասում:

—Մեղա՛յ, Աստուծոյ, մեղա՛յ Աստուծոյ,—[սաշակնքեց Լուար-
սաբն իւր երեսը մի քանի անգամ: ա՛յ Աստուած անիծի, որովհետեւ
տովոր եմ, ինքն իրան է ասում, մեղայ Աստուծոյ, մեղա՛յ:

—Հիմա՛յ ի՞նչ ես ասում, Լուարսաբ, գնա՛նք թէ չէ:

—Որ հեռու է՞:

—Ի՞նչ անենք, երևի Աստծու կամքն այդ է եղել:

—Արի հէնց այստեղ Նիկրիսի Աստուածածինն համբուրե՛նք:

—Ի՛նչ Թեւեթի խաչը կը վիրաւորւի, կասի թէ «ես ապսպրեցի
որ ինձ մօտ գան, իսկ նրանք այնտեղ գնացին»:

—Ճիշտ է, կը վիրաւորւի: Սրտապակաս կը մնայ. դեռ ես իմ
մարդ տեղովս սիրտս կը պակասէր, իսկ նա որ խաչ է—աւելի կը ցաւի,
մեռնե՛մ ես նրա զօրութեանը:

—Հէնց այդ է, է՛:

—Հապա ի՞նչ անենք:

—Պէտք է գնալ:

—Բայց հեռու է, քո արևը:

—Հիմա՛յ թէ գնում ենք, գնա՛նք, թէ չէ այգպէսութիւնով
կը բարկացնես նրան:

—Ճի՛շտ է, ճի՛շտ. ո՛հ, մի՛ բարկանար, ո՛վ Թեւեթի խաչ,
փա՛ռք անունիդ, կը գամ, կը գամ և կը փառաբանեմ անունդ:

Հաւատացին զրբացի խօսքին. Թէդօյին լծել տւին սալլը, մի
կարպետ ծածկել տւին գլխին, մի լաւ ոչխար կապեցին սալլի պո-
չին և, Աստծու անունը տալով, ճանապարհ ընկան քաղաքի մեծ ու-
ղիով՝ ամառնային մի գեղեցիկ երեկոյ: Սալլի մէջ նստած էին իշ-
խանուհի Դարեջանն ու նրա աղախին Լամաղիսսէուլը: Մի ծառայ
և Լուարսաբն իւր որձ ձիու վրայ հետեւում էին սալլին ծանրաքայլ:
Մի պատերազմականի տեսք ունէր այդ ժամին մեր առանց այն էլ
սիրելի Լուարսաբը, թէև նա դրւած էր ձիու վրայ բամբակի պարկի
պէս: Մէջքին կապած ունէր մի վրացական թուր և մի երկայն,
լէզգու խանչալ, յետևն էլ մի սևադաւոր աւորձանակ: Հագել էր սև
շալի չուխայ, որի քղանցները տղամարգավարի խոթել էր նրա գլը-

պաններում: Նալարի ծայրերը մտցրել էր 'Լարսբաղի բարձր ձտերաւոր, սպիտակ կօշիկներում, արնգների վրայ կապել էր երկայն փնջերաւոր կապիշներ, սրպէս մի գինեվաճառ: Գլխին ծածկած ունէր զալմուխի կապոյտ գլխարկը, որ, կախեթեցոց ճաշակով, մի կողմը կոտրել ու ճակատի մօտ ներս էր ծալել, որովհետեւ շոգում էր. մի խօսքով, եթէ թրի մէջ ցցւած մի խնձոր էլ լոնենար ձեռքում բռնած՝ ծիշու մեծ պասի երկու շաբթւայ դէշն (կարնաւալ) կը լինէր ոտից մինչև գլուխ:

Այդ դրութեան մէջ բարձրացան նրանք հինգերորդ օրը Թեւէթ, համբուրեցին և հէնց հետեւեալ օրն էլ յետ զնացին: Նրբ նրանք մօտեցան քաղաքին ու Կախեթի ձանապարհը բռնեցին՝ իշխանուհի Դարեջանը դէմ տւեց մէջքը սալի կողքին, չղբեց ու նայեց քաղաքին: Լուարսաբը քնած էր սալում, նրան էլ զարթեցրեց:

— Լուարսաբ, մի տե՛ս ինչ տեսարան է: Այսպիսի մեծ աշխարհ կը լինի՞ որ այստեղ է, փա՛ռք քեզ, Աստուած: Ի՞նչ շինութիւնները քար ու կրից են երևում:

Իշխանուհին դեռ ևս քաղաք չէր տեսել:

— Հապա չէ՛ ծղոտից հիւսւած կը լինի:

— Մի նայիր, է՛, քանի՛ եկեղեցի կայ:

— Գիտեմ, մի՞թէ մէջը չեմ եղած:

— Աւաջին անգամ որ մտար մէջը, քարեր կուլ տալ չը տւի՞ն¹⁾:

— Ինչպէ՛ս չէ. երեք այնպիսի քար կուլ տւի, որ հազիւ մարսեցի:

— Էլ փորձանքի չը հանդիպեցա՞ր:

— Էլ ինչ փորձանքի պէտք է հանդիպէի, քանի որ քար-կուլ տւած էի. ուրիշ բան կը լինէր, եթէ կուլ տւած չը լինէի:

— Այդ խօս աչգպէս, բայց լաւ տեսնելու բան է երևում:

— Լաւ ինչու չը պէտք է լինի, երբ որ ամեն ազգի ժողովուրդ այդտեղ է վխտում. թուրք, պարսիկ, հրէայ, օս, հայ, ուս՝ ճանճերի պէս են վժվժում:

— Ծի՞շտ է, հապա՞: Դեռ այդ ոչինչ. այդտեղ մի գոգծիք են գտել, որ ինքն իրան տախտակներ է սղոցում:

— Հիմա էլ այդ հնարիր:

— Գլուխս չը մեռնի՛:

— Ինչպէս, մի՞թէ ինքն իրան:

— Ինքն իրա՛ն:

— Ոչ մա՛րդ է ու ոչ աղամո՞րդի:

— Ոչ:

— Հապա սղոցն ո՞վ է բռնում:

— Սառանան ու քաջքը՝

— Մի՞թէ ուռաներն են հնարել այդ:

— Հապա չէ ու քո տէգր 'Կաւիթը՝

— Տէր, ողորմեա՛, Տէր, ողորմեա. ձեռնածուծիւն որ անում են, ա՛յն էլ ես տեսել:

— Ո՞րը:

— Այ որ ասում են թէ վազող ձիու վրայ մի մարդ է կանգնում, նոցն մարդու վրայ մի երկրորդը, նրա վրայ էլ մի երրորդը, չորրորդը...

— Այդ ի՞նչ դժւար է. ես քիչ եմ կանգնել փոքր միջոցիս՝ վազող ձիու վրայ,— պարծեցաւ Լուարսաբը:

— Այ քո արե՛ր, դրո՛ւստ քո բանն էր այդ:

— Աստուած վկայ, ուղիղ է. հիմայ այլ ևս այնքան ջան չէ մնացել մէջս, թէ չէ իսկոյն ցոյց կը տայի քեզ:

— Մի՛ պարծենար, սիրելիս, ես խօ լաւ գիտեմ, ինչ որ ես:

— Մի՞թէ ես պարծենալու համար եմ ասում: Ես նորա համար ասի, որ քո ձեռնածուծիւն տսածդ մի մեծ բան չէ: Դրանից աւելի այնպիսի զարմանալի բաներ կան որ...

— Սրինա՞կ:

— Ո՞րն ասեմ, հազար բան:

— Ասա է՛լի, որ ես էլ իմանամ:

— Շատ է:

— Սրինա՞կ:

— Ես ի՞նչ գիտեմ, հազար բան:

— Սրինա՞կ:

¹⁾ Վրաստանում սովորութիւն կալ, որ առաջին անգամ քաղաք (Թիֆլիս) զնացողը պէտք է մանր քարեր կուլ տալ, որպէս զի անտեղ փորձանքների չը հանդիպի. Մի ժամանակ սոյն գրքի գրողիս էլ կուլ են տալ տուել:

—Ե՛հ, ո՛վ կը համարէ, շատ է: Երանի՛ քեզ. ո՛ւհ, այս ինչ շոգ է:

—Որովհետեւ մեր անմեղ Լուարսաբը ունի չը գիտէր որ ասէր, խօսքը կտուրը գցեց: Գլխարկն հանեց ու սրբեց նրանով իւր ձականի ու երեսի քրտինքը: Յետոյ չիբուխը պատրաստել աւեց և մի այնպիսի խրխրոց հանեց, որ մարդ կը կարծէր թէ մի քանի օր անքուն էր մնացել:

X

Հինգերորդ օրը բարով տուն վերադարձան մեր երջանիկ ամուսինները, հետը բերելով, ի հարկէ, զաւակ ունենալու յոյսը: Բայց անցաւ երեք ամիս, երեսան փորումը չը վժվժաց. անցաւ վեց ամիս՝ Դարեջանի դէրիան չը նեղացաւ. անցաւ ինն ամիս՝ Դարեջանի փորը չը ցաւեց: Բայց էլ ի յոյսը չէր կտրում Դարեջանը. այնքան զանազան գոյնի և զանազան ձևով աղօթած քարեր կապեց ու դէրիայի ծոցին կարեց, որ ճիշտ որ պէտք է յոյս ունենար, և ունէր էլ: Եթէ մինչև այդ ժամանակ չէր ունեցել, այդ այն պատճառով էր, որ Լուարսաբը խաչին անարգեց, «հեռու է» ասելով: Ապա թէ ոչ, եթէ այդ անարգանքը եղած չը լինէր, հիմա Դարեջանը մի երեսայ կ'ունենար գոգում նստած: Լուարսաբը տխուր էր. դեռ այդ ունի չէր որդի չէր ունենում և խաչը նրան խաբեց, ասյսպրեց իւր մօտ ու որդի չը տուեց. նորա ցաւն այն էր որ իւր եղբայր Դաւիթն ասել էր թէ «այն անտէրը երբ պէտք է սատակի, որ նորա կալածների վրայ իշխեմ»: Այդ էր Լուարսաբին սպանողը, թէ չէ անզաւակ լինելը էլի մի մեծ դժբաղդութիւն չէր նորա համար:

Մի անգամ այդպէս յուսահատած պառկած էր Լուարսաբը մէջքով մի թախթի վրայ, իսկ դիմացի թախթի վրայ Դարեջանը նստել դուլպայ էր մանում: Շատ տխուր էր ու լուռ, աչքերը ձգած դէպի առաստաղը ու մտածումն քի մէջ: Մի գլուխ նորա վրայ էր մտածում թէ ինչպէս յարմարեցնի որ մի որդի ունենայ:—«Միթէ ես ճիշտ զաւակը նորա համար եմ ուզում, որ զաւակ ունենամ,— ասում էր նա ինքն իրան. չէ՛, քո արեւը, Դաւիթի ջգրու եմ ուզում, չեմ կառնում որ նա իմ կալածների վրայ ուրախանայ: Ուզում եմ նորա վրէժն առնել, ապա թէ ոչ՝ շատ էլ չէի ցաւի ան-

զաւակութեանս համար, մի՞թէ քչերն են առանց զաւակի. ե՛ս էլ թո՛ղ նրանց մէջը լինէի. բայց չեմ ուզում որ Դաւիթն ուրախանայ, Դաւիթը:

Այդ ինքն իրան ասելուց յետոյ, շուռ եկաւ դէպի Դարեջանը վհատած և մի ցաւալի ձայնով ասաց.

—Հիմայ պէտք է Դաւիթը մարտէ՞ այն խօսքերը... նա պէտք է ուրախանայ մեր կալածներով... Դարեջան, ցաւդ տանեմ, թէ ինձ կը սիրես, ասում եմ, մի արու զաւակ ծնիր, գոնէ Դաւիթի ջգրու. ծնի՛ր, որ ուրիշ ոչինչ չը լինի: Մի նորա վրէժն հասնել տուր ինձ ու յետոյ ուզում ես սպանի՛ր ինձ: Յաւի տանեմ, ի սէր քո կին անան, թէ ինձ կը սիրես, է՛լի...

—Կը ծնեմ, դու չը մեռնես, կը ծնեմ թէ որ այդպէս է, —պատասխանեց իշխանուհին այնպիսի մի ձայնով, որ կարծես թէ ճիշտ նորա ձեռքումն էր որդի բերելը: Այս գեշեր երազումն մի ծերունի որ մինչև ոտները սպիտակ թղթի նման մաքուր մորուք ունէր—մի դեզ խմացրեց ինձ ու ասաց. «Բազմացի՛ր որպէս Յակոբը». ես իսկոյն նորա ծնկներին փաթաթեցայ, քո փոխարէն էլ փաթաթւեցայ:

—Իրա՛ւ, —գոչեց յուսադրած Լուարսաբը—իրա՛ւ քո աչքովդ տեսար:

—Ահա՛, ինչպէս քեզ եմ տեսնում:

—Հոգո՛ւղ մեռնեմ... ուրեմն յո՛յս կայ, Դարեջան ջան:

—Ի հարկ է, քա՛ւ:

—Հա՛, հոգո՛ւղ մաւոազ, հոգո՛ւղ, —հաւատաց ու ժպտաց Լուարսաբը: Ի՞նչպէս ասաց:

—Բազմացի՛ր, ասում է, որպէս Յակոբը:

—Յակոբն ո՞վ էր:

Դարեջանը չը գիտէր թէ ով էր: Միայն այնպէս լսել էր եկեղեցում. բայց թէ ո՞վ էր նա, ի՞նչ էր, ե՞րբ էր—այդ մասին նա ոչինչ չը գիտէր: Բայց անգիտութիւնը չը կամենալով յանձն առել՝ ստախօսութիւնը գերադասեց և չը գիտեմ—ինչ ինչպէս որ բոլոր վրացիք սովոր են անել նոյն օրինակ դէպքերում:

—Ո՞վ էր, —ասաց Դարեջանը, մի՞թէ գոնէ եկեղեցում չես լսել... նա Աբրահամի խնամու ազգականի որդին էր:

—Լա՛ւ, որ ասել է թէ բազմացի՛ր որպէս Յակոբը, —ի՞նչ է ուզեցել ասել:

— Իբր թէ այն էր ուզում ասել թէ՛ բազմացիր, — բացատրեց Դարեճանը:

— Ա՛յ, մեռնեմ նորա լեզւին. ուրեմն յոյս կ'այ:

— Դարձեալ. մի՛ գիտացիր այդպէս, մի՛. մի՛ լինիր անհաւատ, մեղք է:

— Ել չեմ լինի, չէ՛, միայն թէ որդի ծնես, պատրաստ եմ լեզուս էլ կրծեմ, միայն թէ դու Դաւթին չ'ուրախացնես:

— Աստուած ողորմած է, ասում եմ որ չեմ ուրախացնի:

— Ա՛խ, երանի՛ թէ իրօք դու ծնէիր:

— Ելի՛, մի՛ լինիր անկողորում, ի՞նչ եղաւ քեզ, ա՛ մաւր, ինչպէս դու սուրբ մարդու խօսքերին չես հաւատում:

— Ա՛յ, Աստուած անիծի, ես ինքս ինձ ուզում էի մոքումս ասել. — Աստուած է վկայ — և յանկարծ բերանիցս դուրս թռաւ. ա՛խ, երանի...

— Ելի՛:

— Փի՛է, Աստուած անիծի, քիչ էր մնում, որ նորից սխալէի... գիտե՞ս, որովհետեւ շա՛տ եմ ուզում՝ դորա համար, ասպա թէ ոչ... Է՛հ, շուռ գամ քնեմ, թէ չէ խօ գիտեմ լեզւիս բնութիւնը. էլի մի բան դուրս տալ կը տայ ու Աստծուն բարկացնել կը տայ:

— Այս էլ թեւեթիւնը չը լինի՞. այնքան բերանդ բացիր, այնքան դուրս տուր, որ խռովեց մեզանից և ահա՛ մինչև օրս էլ որդի չունեցանք:

— Բայց չէ՛ որ ես յետոյ իսկոյն աղաչեցի, որ չը խռովի Խնչու չը ներեց. ի՞նչ անենք որ ասի թէ «հեռու է», սխալւեցայ. ասած է, թէ քահանան էլ կը սխալւի ալէլուիա ասելիս:

— Լա՛ւ, լա՛ւ, ինչ եղել է, եղել է, գոնէ հիմայ չը բարկացնես:

— Ուրեմն կը քնեմ:

— Քո կամքդ է:

Լուարսաբը շուռ եկաւ և մի փոքր միջոցից յետոյ բարձրացրեց մի փառաւոր խրխրոց:

Երանի չը քնէր: Երազումը մի սարսափելի բան տեսաւ: Տեսաւ որ Դաւիթը այլ ևս ուրախութիւնից ոտի վրայ չի կանգնում որ նա որդի չ'ունեցաւ. ման է գալիս ամեն տեղ ու միշտ միևնոյնը կրկնում. այն անոնքը երբ պէտք է սատակի, որ նրա կալածների վրայ

Իշխեմէ Լուարսարի սիրտը ցաւում է, վրդովւում, արիւնը կոկորդն է խփում ի՞նչ անի. «Ո՛հ, Աստուած, ասում է նա երազում սրտի ցաւով, ի՞նչ յանցանք ունեցայ քո առաջ, ա՛յ օրհնած, որ ինձ քաւակ չես տալիս. դու հրամայեցիր՝ և ես եկայ Թելեթ. համբուրելու, տաններկու արասանոց ոչխար մորթեցի և երկու արասու խտտակ մոմ վառեցի քեզ համար. Լւրիշ ի՞նչ պէտք է անեմ. ժամ պատարաքից առանց այն էլ յետ չէի մնում, պաս չեմ կտրել, ամեն տարի սուրբ հաղորդութիւն եմ ընդունել ու խոստովանել: Դէհ, մեր քահանային հարցրու, թէ ես մի մեղք եմ արել: Մի՞թէ ինձ պէտք է Դաւիթի բաժին շինես... Ո՛վ կարող է համարել այն մեղքերը որ նա գործել է աշխարհումս. անցեալ տարի Յովհաննէս Մկրտչի գլխատման օրը միս ֆերաւ, գետնի վրայ որ հացի կտոր է նկատում, չի վեր առնում ու չի համբուրում, կարելի է ոտ էլ դնի վրան ու տրորէ: Զ'օրհնած խաղող է ուտում, մինչև այլակերպութեան օրը չի համբուրում, այնպիսի որկրամով է, որ Զատիկի օրը, առանց սպասելու որ քահանան դալ ու սեղան օրհնի, վրայ է ընկնում ու լափում. ճիշտ է, հաղորդելով հաղորդում է, բայց ի՞նչ օգուտ. երեք օր է պատրաստում, միմիայն երեք օր, հապա այդ ի՞նչ հաղորդութիւն է: Այս բոլորը դու գիտես, ո՛վ օրհնած Աստուած և էլի նրա կողմն ես օրհնելի՛ դատաստանը: Հա՛, իրաւ մի բան էլ մոռացայ. մի որսկան շուն ունի, որին իր ամանիցն է ուտեցնում և էլի իրան քրիտոնեայ մարդ է համարո՛ւմ: Նս խո ամենեւին այսպիսի մեղքեր չեմ գործում, ի՞նչու ես ինձանից խոռվում: Միծեռնակ ասես՝ նրան է անիծում¹⁾, հոպոս ասես՝ նրան է անիծում, ծածուակոտկոտն էլ, քուռակն էլ—ինչ ապականութիւն ասես որ նրա մէջ չկայ: Իսկ ես—դու խո լաւ գիտես, Աստուած,— որ ոչոք չի անիծել ինձ, ի՞նչու ես ուրեմն խոռվում: Գուցէ նրա

¹⁾ Մեզանում մի այսպիսի համոզում կալ, որ և թէ առանց գինի խմելու առաջին անգամ ծիծեռնակին հանդիպես՝ ծիծեռնակը կ'անիծէ. քուռակ որ տեսնես, խկոլն պէտք է մի քարի վրայ բարձրանաս, թէ չէ նա կ'անիծէ. հոպոսին գլուխը սանրած պէտք է հանդիպել և ալլն Լուարսարն, ինչպէս և հալարաւոր ուրիշներ, ալդ անիծելը լանցանք է համարում. ալդ պատճառով էլ նա ալդպիսի մի ոցկորութեամբ Դաւիթին մատնում է Աստծուն:

համար որ Թեկեթ զնալիս սկսեցի հպարտ հպարտ խօսել. բայց չէ՞ որ իսկոյն էլի զղջացի...

Այդպէս գանգատուում էր երազի մէջ Աստուծուն Լուարսաբը: Յետոյ տեսաւ որ իբր թէ Աստուած հիմնաւոր համարեց նրա գանգատը և իւր համակրութիւնը ուղղեց դէպի նա: Եւ ահա իբր թէ ութ ամիս է ինչ որ Դարեժանը յղի է. մի ամիս էլ, միմիայն մի ամիս էլ՝ և Լուարսաբը որդի կունենայ, Դաւիթի աչքը դուրս կը զայս Ուրախանում է Լուարսաբը երազում, որ իւր գանգատը տեղն հասաւ և ուրախութիւնից ոտի վրայ չի կարողանում կանգնել: Դաւիթն և նրա կինը ջգրու տռաքւում են: Իբր թէ երկու շաբաթն էլ անց է կացել և մնում է դարձեալ միայն երկու շաբաթ որ Դարեժանը պառկի: Ուրախանում է Լուարսաբը, սակայն—ահա դժբաղդութիւն— Լուարսաբը հիւանդանում է և սաստիկ հիւանդանում, այնպէս որ մինչև անգամ մեռնում է: Բայց այնպէս է մեռնում, որ ամեն բան զգում է. լսում է որ Դարեժանը մի սոսկալի ձայնով լալիս է և գիւղի լալկան կանայքն էլ սրտացաւ կերպով դամ են քաշում: Լսում է որ այն կողմը, մի անկիւնում Դաւիթն ու էլիսաբէդը ծիծաղում են, թուշկոտում և իւր բոլոր կահ կարասիքը իրանց տուն փոխադրում: Լուարսաբի արիւնը կոկորդն է խփում, ուզում է վեր թռչել, բայց իմանալով որ մեռած է, տեղից չի շարժւում—«Վաղը կալւածները վրաս կը հաստատեմ, ասում է բարձր ձայնով Դաւիթը. Լուարսաբը քրտնքաքամ է լինում այդ խօսքերի վրայ, տանջւում է, ուզում է ասել թէ՛ «մի՛ տաք, Դարեժանը յղի է, որդի կ'ունենայ», բայց իմանալով որ մեռած է, ոչինչ չի ասում: Մի զարհուրելի դրութեան մէջ է խեղճ կենդանի-մեռել Լուարսաբը. ի՞նչ կարող է անել ննջեցեալը—«Վա՛յ, ի՞նչ ժամանակ մեռա՛յ... այն ժամանակ, երբ Աստուած հաճեցաւ ինձ մի որդի շնորհել,—ասում է երազում ինքն իրան Լուարսաբը—ա՛խ, երանի մի կենդանանայի ես հիմա՛յ...»

Բայց ո՞ւր է կենդանանալը. ահա՛ դադաղն էլ բերին, ահա՛ մէջը դրին և նա, դադաղում դրած և զարդարած, հանդստանում է թախտի վրայ: Երրորդ օրը քահանաներ էլ եկան, վեր քաշեցին նրան ու տարան երգելով ու լաց լինելով: Այդ երգերի ու լացի մէջ նա լսում է Դաւիթի և նրա կնոջ ուրախ ուրախ տեղոտեղանքը: Լսում է այդ բոլորը և զգում, որ արդէն վերջին աղօթքն ասացին

ու գերեզմանատուն տարան. ուզում է ասել «մի՛ թաղէք ինձ», բայց իմանալով որ մեռած է, ոչինչ չի ասում: Ահա՛ վայր թողին ինդճ Լուարսաբին հողի մէջ, նա լսում է որ Դաւիթը՝ կանգնած գերեզմանի ափին՝ ասում է դառաւորին՝ «վաղը կալածները կը յանձնես ինձ», բայց էլիսաբէդը բարկանում է նրա վրայ. «ի՞նչ ես դուրս տալիս, ի՞նչու ես վազւան գցում, քանի որ այսօր և եթ կարող ես ընդունելու Լուարսաբը լսում է այդ բոլորը, հոգոց է հանում, նեղանում է, տանջւում, սառը քրտինք հանում, դողդողում, սարսուռում մի կողմից ահից, միւս կողմից բարկութիւնից որ Դաւթին է մնում Բուրդն ու մէջքանը» (լիուլի ազատութիւն): «Ա՛խ, երանի մի կենդանանալի՜», — ասում է իւր սրտում Լուարսաբը:

Բայց ո՛ւր է կենդանանալը: Ահա՛ հող էլ ածին վրան, առաջ մի մի բուռ էին ածում ու դազաղի տախտակից բխբխոց հանում, բայց յետոյ նա նկատում է, որ արդէն թիերով են հող թափում: Լուարսաբի սիրտը նեղանում է, շունչը արգելւում, գագաղում այլ ևս օդ չի մնում, մի րոպէ էլ՝ և նա արդէն կը վերջանայ: Բայց ո՞վ է օգնողը: Լսում է որ ժողովրդի ձայնը-ձունը հետզհետէ կտրւում է, ամենքը գնացին և միայն Լուարսաբին ձգեցին այնտեղ, հողով ծածկւած: Նորա սիրտն սկսեց տռտփալ, երբ նա նկատեց որ Դարեջանն էլ, իւր սիրելի Դարեջանն էլ, ուրիշների պէս, նրան բարձի թողի արեց ու նորա հետ չը թաղւեց: Լուարսաբի սիրտը կտոր-կտոր եղաւ. նա սկսեց լալ. «մի՞թէ այդ յոյսն ունէի նրանից, ասում է նա իւր սրտում—կա՛ց, դու էլ կը գաս արքայութիւն, կը չիշեցնեմ քեզ այդ ամենը: Այդ մտքի հետ եղած միջոցին նա լսում է ու ականջ դնում. տեսնում է որ Դաւիթն ու էլիսաբէդը ձեռք ձեռքի են տւել ու նորա դեռ ևս թաց գերեզմանի վրայ պարում: «Հը՞, սատակեցա՞ր թէ չէ՞—գոչում են նրան վերելից: Հիմա արդէն այլ ևս համբերել չը կարողացաւ, սիրտը կրակ ընկաւ. մի գարհուրելի կերպով շարժւեց, ուզում էր այնպէս վերկենար, որ դազաղի խովն ու վրայի հողը դուրս սոկէր, գերեզմանից վեր ելնէր ու նրանց խաղք խալտառակ անէր: Այդ օրօրելու և տանջւելու միջոցին նա յանկարծ վեր թռաւ, իբր թէ գերեզմանից դուրս ընկնելու համար, և թախտից դրճիաւ աղիւսաւոր յատակի վրայ: Միայն այդ ժամանակ նա աչքերը շուեց, երազի ահի դեռ ևս պտոյտ էր գալիս գլխում,

մնաց այնպէս տխմարի պէս շարած ու բերանը բացած՝ փուլած յատակի աղիւսների վրայ: Ծիծաղելի՛ էր. այնպէս էր թուլացել, այնպէս էր տալել ու սառը քրտինքով ծածկւել, որ երկար ժամանակ մտքի չ'եկաւ և ոչ միայն չ'աշխատեց վերկենալ, այլ և բոլորովին չ'ըշարժւեց: Այնպէս էր վախեցած, որ վեռելի գոյն էր ստացել իւր քրտնած երեսին: Նորա վայր ընկնելու վրայ, ինչ ասել կ'ուզի, սենեակը շարժւեց. Դարեջանը, որ քունը տարել էր միւս թախտի վրայ, սենեակի շարժւելուց զարթեց. չ'ըհտենալով թէ Լուարսաբն ինչ դրութեան մէջ է՝ ձայն տւեց՝ քա՛ Լուարսաբ, լսեցի՛ր, երկրաշարժ էր:

Լուարսաբը գեռ ևս իւր երազով էր զբաղւած, ձայն չ'ըտեց, Դարեջանը նստեց և միայն այդ ժամանակ նկատեց, որ Լուարսաբը ընկած է աղիւսների վրայ ապշացած ու ախմարի պէս աչքերը չ'աւած: Դարեջանի գոյնը թուաւ:

— Վա՛յ քո Դարեջանին, այս ի՛նչ է պատահել, չարդ տանէ իմ կենդանի գլուխս:

Լուարսաբը Դարեջանի ասածն էլ չ'ըլսեց: Նորա գլուխն սկսեց պտոյտ գալ և նա կարծում էր թէ այդ բոլորը դեռ ևս երազի շարունակութիւն է. այդ պատճառով նա ոչ բան էր լսում և ոչ տեսնում, թէպէտև աչքերը չ'աւած զարմանում էր և մտածում. «չէ որ ինձ թաղեցին, բայց կարծես թէ իմ սենեակումս լինեմ. այս ի՛նչպէս է պատահել»:

Այդ մտածմունքի մէջ ուշքն ու միտքը ցիր ու ցան եղաւ: Այդ պատճառով էլ, փոխանակ պատասխանելու, նա յռեց իւր վախեցած աչքերը Դարեջանին. նա զգում էր թէ տեսնում է իւր կնոջը, բայց միևնոյն ժամանակ չ'էր ուզում հաւատալ թէ առաջը Դարեջանն է կանգնած: Դարեջանը սարսափեց, մի գուցէ խելագարւել է, անցաւ նորա մտքովը: Իսկոյն թախտիցը ներքև թռաւ ու վրայ ընկաւ ձգւած Լուարսաբին:

— Ի՛նչ եղաւ քեզ, ցա՛ւդ տանեմ ևս, ցա՛ւդ, ձայն հանիր, հոգուդ մատաղ, թէ չէ էլ չ'ըհտեմ թէ ի՛նչ պէտք է անեմ:

— Կա՛ց... ասաց ու ձեռքը շարժեց Լուարսաբը, իբր թէ ուզում էր հասկացնել թէ «հեռացի՛ր, ուզում եմ գեռ ուշքի գալ»:

Ասաց, ձայնը կտրեց և սկսեց, առանց մի շարժում անելու,

աչքերը չռած և բերանը բաց՝ մոռածել, որ կարողանար մոտաբերել ինչ որ հետը պատահել էր: Այնպէս յանկարծ և այն դրու-թեան մէջ զարթողը քիչ քիչ գլխի ընկաւ թէ ինչ էր այդ երազի էութիւնը և ուզեց ամբողջովին ըմբռնել:

—Հոգուդ մեռնե՛մ,—աղաչում էր Դարեջանը. շուտ ասա՛ թէ չէ ահից մեռայ:

Լուարսաբը ուշադրութիւն չը դարձրեց նորա վրայ, նա սկսեց ինքն իրան և բարձր ձայնով՝

—Ես մեռայ: Դարեջանն առաջ լալիս էր, իսկ յետոյ, երբ որ ինձ թաղեցին ու ամենքը ձեռք վերցրին ինձանից, Դարեջանն էլ դաւաճանեց ինձ: Մի՞թէ այդ յոյսն ունէի նրանից. մենակ թողեց ու ինձ հետ չը թաղւեց... Թէ՞ սիրում էր ինձ, թո՞ղ համբերէ՛... այն անհոգի Դաւիթը... այն քաւթար հարսս... պար բռնեցին էլի՞, էլի՞, թո՞ղ համբերեն... Թէ որ մեռած չը լինէի, ես ցոյց կը տայի նրանց... բայց ի՞նչ կարող էի անել, քանի որ մեռած էի...

Նսաս այդպիսի բանդադուշանքներ արեց մեր Լուարսաբը: Իսկ Դարեջանը ապուշ ապուշ նայում էր նրան, առանց հասկանալու թէ ի՞նչ է ասում:

—Հոգուդ մեռնեմ, Լուարսաբ,—ասաց Դարեջանը դողդողալով. երազո՞ւմն այն ժամանակ դուրս է՛եկաւ, երբ հող թափեցիր վրաս ու մենակ թողիր այն սև հողի տակ:

—Ի՞նչ ես ասում, այ մարդ, ի՞նչ, մի հասկացրու, տեսնե՛մ:

—Ի՞նչ պէտք է հասկացնեմ. դատարկ լաց լինելը մի գրոշ չ'արժէ, պէտք է հետոս թաղւէիր: Զե՞ս ամաչում, էլ ի՞նչպէս ես երեսիս նայում:

—Վա՛յ, քուռանամ ես ու կուրանա՛մ, ճղաւեց Դարեջանը և դուրս ընկաւ պատշգամբ որ ծառաներին կանչէ, օրովհետեւ նա համոզւեց թէ սաստանան աքացի է տւել նրա գլխին ու խելա-դուրկ արել: Նա ի՞նչ գիտէր թէ Լուարսաբը դեռ ևս իւր երազի հետն է:

—Օգնեցէ՛ք, օգնեցէ՛ք:

Գոռում էր Դարեջանը պատշգամբից, իւր գլխին տալով՝ գլխա-բաց ու գզգզած:

—Օգնեցէք, վա՛յ գլխիս, վա՛յ քեզ, քաւթար Դարեջան:

Գոռում էր իշխանուհին ու խփում իր գլխին, ինչքան որ ոչ ունէր: Լուարսաբը այդ գոռոցի վրայ լիապէս սթափւեց: Նա վեր թռաւ աղիւսներից և այնպէս քրքրած դուրս ընկաւ, որպէսզի իմանայ թէ ի՞նչ է պատահել Դարեջանին: Դարեջանը՝ Լուարսաբին տեսնելուն պէս՝ կարծելով թէ նա իւր յետևիցն է ընկել, ոտը զցից սանդխտին, սայթալքեց նրա վրայ և խրխրալով գլուխը ներքև: Այդ աղմուկի և վիվոցի վրայ ծառաները ժողովեցան:

— Բռնեցէ՛ք, կապեցէ՛ք:— գոռում էր կողքերը ջարդած Դարեջանը. բռնեցէ՛ք թէ չէ կ'ուտէ մեզ: Վա՛յ իմ քաւթար գլուխ, այս օրին էլ հասայ, որ մարդս խելագարւեց:

Ճղաւում էր խեղճ իշխանուհին ու տալիս ուժով իր գլխին, կարծես թէ այդ գլխի մեզն էր Լուարսաբի խելագարւելը: Լուարսաբը զարմացաւ. այդ տեսարանը զիսելով՝ նա ցամաքեց. այս անգամ էլ նա էր կարծում թէ իր կինը խելագարւել է: Խեղճը սկսեց լաց լինել. նա փափուկ սրտի տէր էր:

— Ի՛նչ ես գոռում, ա՛՛ կին, — ձայն աւեց նա հեւալով ու տխուր՝ Դարեջանին (ինքն արդէն կատարելապէս ուշքի էր եկել). ո՞վ է խելագարւել, հոգուդ մեռնե՛մ, ես լիովին սթափւեցայ:

Դարեջանը նայեց, տեսաւ որ Լուարսաբը դարձեալ այն Լուարսաբն է, ո՛չ խելագար, ո՛չ խելօք, ս: փլաւ, ոչ չլաւ. բայց էլի մի քիչ կասկածի մէջն էր: Խելագարը մի մի անգամ խելօքանում է, — մտածեց նա իւր սրտում:

— Հապա մի լաւ նայի՛ր ինձ, — ձայն տւեց նա ներքեւից ու աչքերը շուեց:

— Ահա՛, հոգուդ մեռնեմ, — ասաց ու նայեց Լուարսաբը:

— Մի փոքր առաջ ի՞նչեր էիր խօսում:

— Ե՛րբ, ցաւդ տանեմ:

— Աղիւսների վրայ պառկած ժամանակդ:

— Երազ էի տեսել ու աշխատում էի մտաբերել:

— Բայց ի՞նչու էիր աղիւսների վրայ ձգւել:

— Վատ երազ տեսայ. իբր թէ ինձ թաղում էին և ես ուզեցի գերեզմանից դուրս թռչել. այդ պատճառով թախտից վայր ընկայ:

— ձիջո՛ւ ես ասում, ցաւդ տանեմ, — բացականչեց Դարեջանը.

վա՛յ, ամօթ ինձ, ամբողջ աշխարհը գլխիս հաւաքեցի, ասելով թէ մարգս խելագաւել է:

Դարեջանը բարձրացաւ վեր Լուարսաբի մօտ և իսկոյն խնդաց: Լուարսաբն էլ առամները կրճտացրեց:

—Մի՞թէ ճիշտ խելագար էիր կարծում ինձ, ցաւդ տանեմ,— հարցրեց Լուարսաբը:

—Ճիշտ խելագար էի կարծում, չարդ տանեմ ես:

—Ա՛յ, Աստուած անիծի, իսկ ես քեզ էի կարծում խելագար: Փա՛ռք Աստուծոյ, երկուսս էլ լաւ ենք: Սանդիստի վրայ որ գլորւեցա՛ր:

—Ի՛նչ փնաս. քեզ այսպէս ուշքի վրայ տեսնելով, ամեն բան մոռացայ:

—Ես էլ այնպէս:

—Վոյ, ցաւդ տանեմ, ցաւդ, ճիշտ որ դու խելագարւէիր՝ ես ի՛նչ պէտք է անէի,—ասաց Դարեջանը և, յափշտակւած ուրախութիւնից Լուարսաբի սթափւելու վրայ, կմշտեց նրա թուշը:

Լուարսաբի քէֆն եկաւ և, որպէս զի յետ չը փնայ նրանից գդւանքի մէջ, ինքն էլ կմշտեց ու մի քաղցր ձայնով և ժպտալով «ըհը» արտասանեց: Այդպէս անցաւ այդ անցքն էլ:

XI

Լուարսաբը պատմեց նրան այդ երազը, ինչպէս որ եղել էր, գլխից մինչև վերջը: Դարեջանը այնպէս մեկնեց այդ երազը, որ ճիշտ ինն ամսից յետոյ պէտք է զաւակ ունենար:

—Այդ ի՛նչպէս,—հարցրեց Լուարսաբը:

—Դու երազումդ լաց էիր լինում, այնպէ՞ս չէ,—հարցրեց հիմայ Դարեջանը:

—Լաց էի լինում:

—Ե՞ս էլ էի լաց լինում:

—Դո՛ւ էլ:

—Լաց լինելը ուրախութեան նշան է: Ես ու դու ուրիշ ինչ ուրախութիւն պէտք է ունենանք, եթէ ոչ մի զաւակ ծնելը. ուրեմն պէտք է որդի ծնւի մեզ և մեր ուրախութիւնն էլ այդ ձևով կատարւած կը լինի:

—Իրա՛ւ, չէ՞ որ լացը ուրախութեան նշան է: Անպատճառ

ասածիդ պէս կը լինի: Ա՛հ, մեռնեմ այն երազի հոգուն, թո՛ղ Դաւթի աչքը դուրս գայ: Թո՛ղ հիմայ պարգայ. ա՛խ, Աստուած, դու գիտես հիմա՛յ:

Այդ միջոցին Լամազիսսէուլը դուռը բացեց ու ուրախացած ներս ընկաւ սենեակը:

—Աղջիկ-պարոն, աղջիկ-պարոն,—վրայ տւեց աղախինը—Ձամ- չիշ-իլիի որդու համար, որին կծեց կատաղի շունը, մի բժիշկ-կին են բերել և ասում են թէ այն կինը գրբացութիւն էլ է իմանում: Դուցէ կամենաք նրան գիր բաց անել տալ. ասում են թէ ինչոր մարգս սրտումն ունենայ և ինչ նորա ճակատին գրւած լինի՝ իսկոյն կը գուշակէ:

—Այ, շաքարը քո բերանում, իմ Լամազիսսէուլ, շաքարը քո բերանում,—վրայ բերեց ուրախացած Դարեջանը—գնա՛ այս բոպէիս այստեղ հրաւիրի՛ր, ասա՛ թէ փող էլ կ'ընծայեն:

Աղախինը շուռ եկաւ ու վազ տւեց:

—Դարեջան, ցաւդ տանեմ, երազը իրականանում է,—գուցե ժպտալով ուրախացած Լուարսաբը. վա՛, էլ ի՞նչ ես ուզում, Աստուած ինքն իրան գրբաց է ուղարկում քո գուռը: Հապա այդ ի՞նչի նշան է:

—Հապա՛, որ քեզ ասո՛ւմ էի ու դու չէիր հաւատո՛ւմ. հապա՞ ինչ յուսով էի քեզ ասում թէ որդի կ'ունենամ: Քանի՛ ժամանակ է որ սիրտս իմաց էր տալիս:

—Իմն էլ շատ ժամանակ է որ իմաց է տալիս, դու մի՞ ասա որ այսպիսի բան է եղել: Ա՛յ, հիմայ դուրս կը գայ Դաւթի աչքը ա՛յ:

—Ինչ մի այնպիսի վիշտ ունին, որ ինձ տոիպեցին հիւանդիս թողնել ու այդպէս շտապով իրանց մօտ կանչեցին:

Հարցնում էր ճանապարհին Լամազիսսէուլին մի մարմինը ոլորած, փոքրիկ, կուչ եկած ու բերանը բաց պառաւ կին:

—Ես ի՞նչ իմանամ. խօս գիտես, նրանք անորդի են...

—Այդ ես առանց քեզ էլ գիտէի,—ընդհատեց նորա խօսքը վարպետութեամբ փորձառու ու նենգաւոր գրբացը:

Յիմար Լամազիսսէուլը զարմացաւ. ո՞րտեղից իմացաւ, մոտ-ծեց նա:

— Ուրեմն այն էլ կ'իմանաք, որ քաղաքի գրքացի մօտ մարդ ուղարկեցին ու նա ասել էր թէ Թելեթ գնացէք, — ասաց աղախինը ու նայեց նրան ապշած, որպէս զի տեսնէ թէ նա ի՞նչ կ'ասէ:

— Ի հարկէ, հոգիս, հասկա մեր արհեստն ի՞նչ է. հացը դրանով եմ ուտում ու այդպիսի բաներ պէտք է չ'իմանամ, — պատասխանեց վարպետ պառաւը այնպիսի մի միամտութեամբ, կարծես թէ իրօք աւաճուց գիտէր:

— Այն էլ գիտե՞ս, որ Թելեթումն էինք:

— Ասացի թէ մեր արհեստն այդ է, որդի՛: Դրանով ենք ապրում, ի՞նչպէս թէ չ'իմանանք:

Շատ էր ուրախացել գրքացը, որ մի այդպիսի տխմար աղջկան հանդիպեց, որից բաւական կարեւոր տեղեկութիւններ դուրս քաշեց ճանապարհին: Իսկ աղախինը սաստիկ զարմանում էր այդ կնոջ գուշակելու ընդունակութեան վրայ: Տխմարը ամենեւին մոքովը չ'անցկացրեց, որ ինքն էր նրան ամեն բանի մասին գլխի գցողը և որ առանց իրան նա ունիւ չէր կարող գիտենալ:

Աղախինը անցկացրեց նրան ախոռի մօտով: Գրքացը աչք ածեց ախոռի շուրջը ու աչքով նշան դրեց մի ինչ որ փոսացած սեղին. «այս լաւ կը լինի», — ասաց նա իւր սրտում:

Մարդ ու կին սպասում էին անհամբերութեամբ գրքացին. վերջը նա էլ եկաւ: Հէնց որ տուն մտաւ ու նրանց գլուխ տւեց՝ իսկոյն վրայ տւեց հետագայ ճարպիկօրէն մտածուած խօսքերը՝

— Ուրուրին հարցրին՝ ի՞նչը կը գերադասես՝ ձագերդ, թէ երկու ամիս ծարաւ մնալը. — ծարաւ մնալը, պատասխանեց նա: Զորուն հարցրին. դո՞ւ ինչը կը գերադասես. — անորդութիւնը: Զեզ ոչ ոք այդպիսի հարց չի տւել, էլ ինչո՞ւ որդի չէք ունենում, ո՞վ անիծեց ձեզ այդպէս:

Ամուսինները նայեցին միմեանց երեսին զարմացած. ո՞րտեղից իմացաւ նա այդպէս շուտ — մտածեցին նրանք: Լուսարարն առաջ բերանը բաց պահեց, մինչև գլխի կ'ընկնէր թէ բանն ինչու՞ն է և երբ գլխի ընկաւ՝ վախեցածի պէս երեսը խաչակնքեց ու արտասանեց այնպիսի մի եղանակով, ինչպէս որ մենք սովոր ենք անել կայծակի և որոտման միջոցին:

— Օրհնեա՛լ է, Տէր, քո անողնդ. այս ի՞նչ եմ լսում ձեր

ցաւը տանեմ... ա՛ կին, մի՛թէ մեր արտումն էիր նստած...

Գրբացը նրան չը պատասխանեց. այնպէս էր երևում թէ նա այդպիսի գովասանքներին ամենևին կարևորութիւն չէր տալիս: Նա շուտ եկաւ ու մի տեսակ հոգածութեամբ ասաց աղախին՝

—Մի քրեղանով ջուր բեր այստեղ, մի սև կոթաւոր դանակ, մի քիչ էլ ածուխ ու նոր ցորեն:

Մինչև որ աղախինը կը բերէր այդ բաները, մարդ ու կին մնացին այնպէս լեղունները փորերն ընկած: Նրանք կարծում էին թէ այդպիսի ճիշտ գուշակութիւններ անել անկարելի է առանց սատանայի մասնակցութեան: Կարելի՞ է միթէ սատանայի անունը տալ ու ահից լեզուն փորը չը ձգել:

Աղախինը բերեց ամենը: Պառաւը ներքև նստեց, զցեց քրեղանի առաջ մի հատ ցորեն, ձեռքն առաւ դանակն ու ածուխը ու սկսեց շրթունքներն իրար տալ, իբր թէ աղօթում էր: Յետոյ նա աչքը շուրջ ջրի վրայ: Մեր ամուսինները ահով ու պատկառանքով սպասում էին թէ ինչ պէտք է ասէր իրանց բաղդի դիրը:

—Քաղաք մարդ էք ուղարկած եղել զրբացի մօտ. շա՛տ լաւ էք արել, — սկսեց սատանայ-պառաւը. զրբացն էլ լաւն է պատահել, ճիշտ է գուշակել, որ Թելեթիցն է եղել:

Հիմայ արդէն իսկ որ վախեցան մարդ ու կին, սկսեցին միմեանց երեսին նայել. երբէք նրանք լսած չէին այդպիսի հրաշալի սրտագիտութիւն:

Պառաւ կինը, իբր թէ ամենևին այդ բաները չը նկատելով, շարունակում է իւր շրթունքների շարժելը ու մի մի ցորենի հատիկ է գցում ջրի մէջ:

—Լա՛ւ էք արել, — սկսեց նորից զրբացը—Լա՛ւ էք արել, որ զրբացին հաւատացել էք ու Թելեթ էք գնացել համբուրելու: Որորմա՛ծ կենայ նրա զօրութիւնը, բայց...

Այստեղ պառաւն իւր խօսքն ընդհատեց և, իբր թէ կամենալով ջրի մէջ բան կարդալ, աչքն աւելի շուրջ:

—Բայց ի՞նչ, — վհայ բերին մարդ ու կին միաբերան:

—Բայց այն, որ զրբացը կատարեալ գուշակող չէ եղել, մի քիչ պակաս է ունեցել, չի կարողացել բոլորը գուշակել, թէ չէ ինչո՞ւ պէտք է Թելեթը չ'օգնէր ձեզ:

—Յիշո՞ւմ ես, Դարեջան, որ առաջ դու ինձ էիր մեղադրում սպիտակ մեջք, հիմա՞յ դուրս է գալիս որ իմ մեղքը չէ եղել, —ասաց Լուարսաբը իւր կնոջը, առանց իւր ապշած աչքը զրբացից հեռացնելու։

—Կա՛ց, ի՞նչ դորա ժամանակն է. այստեղ վախից հոգիս գուրս է գալիս, այս ի՛նչ զարմանալի՛ կին է եղել սա...

Ճիշտ էր ասում Դարեջանը, թէ այնպէս վախեցած էր։

—Այո՛, զրբացի մեղն է, —սկսեց նորից սաստանայ պառաւը։ Նա որ լաւ գլխի ընկած լինէր, հիմա՞յ երեխան ձեր գոգումը նստած կուեննայիք։ Այո՛, նստած կ'ուեննայիք, եթէ...

Այստեղ էլ իւր խօսքն ընդհանաւ ճարպիկ կինը ու աւելի չուէր իւր աչքը ջրի վրայ։ Լուարսաբն ու Դարեջանը ականջ դարձան։

—Այո՛, Թելեթը կարող էր օգնել — ողորմած կենայ նրա զօրու-թիւնը — Թելեթը կարող էր օգնել, — երկարացրեց նորից զրբացը, առանց իւր աչքը ջրից յետ քաշելու — եթէ միայն ձեր տանը ջա-դու՝ ¹⁾ չը լինէր։

Լուարսաբն ու Դարեջանը՝ հանգած ահից՝ միաժամանակ և միաբերան բացականչեցին՝

—Վա՛յ անժամանակ քանդած օջախ...

—Մի՛ վախենաք. հիմա՞յ այն ջադուն ալ ևս վտանգաւոր չէ, ես նրան ձեռքիս ունեմ։

—Հապա ցոյց տուր ինձ, թէ որ ձեռքիդ ունիս, —ասաց նրան Լուարսաբը. բայց որովհետեւ ինքը վախենում էր նրան տեսնել՝ դիմեց Դարեջանին. ես ինքս չեմ կարող տեսնել, ես աչքերս կը փակեմ, իսկ դու մի լաւ զննիր նրան։

—Զէ՛, հոգուդ մեռնեմ, դո՛ւ ինքդ տես, իսկ ես աչքերս կը փակեմ, — պատասխանեց ահից գոյնը թուած կինը։

—Մի՛ վախենաք, — հանգստացրեց նրանց զրբացը. մի թէ ճիշտ ձեռքումս ունիմ ջադուն, ջադուն ձեր բակումն է։

—Ո՞րտեղ է, ձեզ մատա՛ղ լինիմ, ո՞րտեղ. դէհ, տղերք, օգնեցէք, — գոռաց պարոնը։

¹⁾ Մի որ և է հմարած իր, որով ուզում են կապել սրա նրա բաղդը։

—Ախոռի յետե ուր մի փոս կայ, ջաղուն այնտեղ է դրած... աւելացրեց հանգիստ կերպով զորացը:

—Տղերք, շուտով, տղերք, այ ձեր ցաւը տանեմ ես, տղերք, թէ ձեր պարոնից լաւութիւն էք ուզում տեսնել, տղերք, թէ որ ուխէք էք ուզում՝ ախոռի յետեւ մի փոս կայ... դէ՛, շուտ արեք, տղերք, ձեր ցաւը տանեմ, տղերք...

Գոռում էր սենեակում ահաբեկ եղած Լուարսաբը, իսկ միւս կողմը Դարեջանի դողն էր սկսել ու շրթունքները կապտել. այնուամենայնիւ, նա կարողացաւ դարձեալ ասել իր մարգուն՝

—Այտեղ ի՞նչ ես գոռում, ո՛վ է լսողը. գնա՛՛ դուրս և ծառաներին ուղարկիր:

—Զէ՛, հոգուդ մեռնեմ, հիմայ գու դուրս գնա՛, իսկ յետոյ, եթէ ուզենաս, ես կարող եմ քառասուն անգամ էլ դուրս գնալ:

—Դուրս գնա՛, ի՞նչիցն ես վախենում, ջաղուն խօ չի կարող քեզ խեղդել,—ասում էր նրան իշխանուհին, բայց ինքն աւելի էր վախենում:

— Զէ՛, հոգուդ մեռնեմ, դու գնա՛. ի՞նչ է, թէ Աստուած կը սիրես դու գնա՛, դուրս գնա՛ թէ ինձ կը սիրես:

—Զե՛ս ամաչում որ դու ինձ, կին արարածիս, ուղարկում ես. դու պէտք է զլխարկ ծածկե՛ս ու մարդ անւանե՛ս:

—Ի՞նչ ժամանակ մարդութիւն է, ի՞նչ ես դուստալիս, ասում են թէ տանս մէջ ջաղու կայ:

—Ես կը կանչեմ ծառաներին,—սաց զորացը— էլ ի՞նչ էք յուսահատում դրա համար:

—Հա՛, ցաւդ տանեմ, դու կանչիր, մենք խօ, տեսնում ես, թուլացել ենք,—աղաչում էր Լուարսաբը. իսկ հիմայ որ մենք երկուսս սենեակում մնանք՝ խօ ոչինչ:

—Ոչի՞նչ, ոչի՞նչ:

Գրբացը դուրս գնաց ու ծառաներին ուղարկեց ջաղուն հանելու: Ծառաները շատ մօտ եկան ախոռի շորս կողմը, բայց ոչ մի փոս չը տեսա՜ն Եկան և պարոնին ասացին թէ այնտեղ փոս-մոս չը կայ:

—Վա՛յ զլխիս,—ճչաց Լուարսաբը. տեսէ՛ք, ջաղուն սրանց աչքն էլ է կապել,—ասաց նա. դուք էլ եկէք, որ ձեր աչքով տեսնէք:

—Զէ՛, հոգուդ մեռնեմ, մենք այնպէս էլ կը հաւատանք քեզ,—

ասաց Լուարսաբը, որ վախենում էր այնտեղ գնալ. առանց մեզ գնա՛. դու տես, միևնույնն է իբր թէ մենք ենք տեսել:

«Առաւ կինը գնաց ծառաների հետ միասին և փոքր միջոցից յետոյ վերադառաւ մի ինչ որ հին շորի կտորը ձեռքին:

—Այստեղ չը բերե՛ս,—դռուում էր Լուարսաբը և մի անկիւնում թագ կենում—այստեղ մի՛ բեր. այրի՛ր այդտեղ և եթա՛:

Ջադուն այրեցին:

XII

Հետեւեալ օրը Լուարսաբը կանչեց իւր մօտնախորդ օրւայ ծառաններին ու մի այսպիսի խօսակցութիւն սկսեց.

—Ճիշտ փոս կար այնտեղ:

—Այո՛, պարոն, ճիշտ կար այնտեղ,—պատասխանեցին տղերքը, որ արդէն ընտելացած էին համակերպւել իրանց ախրոջ հետ:

—Ձէ, ձեր երկու աչքո՛վ տեսաք թէ այնպէս:

—Երկու աչքով, ճիշտ այնպէս, ինչպէս ահա՛ հիմայ քեզ ենք տեսնում:

—Տէր ողորմած Աստուած, այս հասակի մարդ այստեղ եմ ծերացել և ես այնտեղ ոչ մի փոս չէի տեսած... Այսպէս էլ բան կը լինի, ի՞նչպէս իմացաւ նա:

—Նորա արհեստն է այդ, ցաւդ տանենք, ու դրանից իմացաւ,—պատասխանեցին ծառաները:

—Երևի դորա համար, թէ չէ... ա՛յ Աստուած անիծի... մի ասա՛ցէք՝ դուք մինչև օրս այնտեղ փոս տեսե՞լ էիք:

—Ինչ որ չի եղած, ո՞րտեղից պէտք է տեսնէին,—փնթփըն-թացրեց մի ինքնահաւան երիտասարդ, որ կանգնած էր մի փոքր հեռու, ձեռքը խանչալին դրած. այնտեղ փոքրերը մի քիչ հոդ են չանգրոտել և այն սատանան փոս է անւանում դրան. ինչո՞ւ են այդպէս զարմանում:

Այդ, ի հարկ է, այնպէս ասաց, որ Լուարսաբը չը լսեց:

—Քեզ ի՞նչ,—փափասց Նրան մի տարիքուոր և փորձած ծերունի, տեսնո՞ւմ ես պարոնն ուրախացաւ, որ այնտեղ փօս է եղած. թո՛ղ նա կարծէ թէ փոս կայ, քեզ ի՞նչ: Մառադ եմ, տէր իմ,—զարձաւ յետոյ պարոնին այդ նենգաւոր ստրուկը—ես ոչ փոս էի տե-

սել այստեղ և ոչ նորա մասին լսել: պորոս այստեղ եմ կտրել և այս հասակի մարդս հոգիս էլ այստեղ պէտք է յանձնեմ, ցաւդ տանեմ, բայց ձեզ յայտնի պէտք է լինի որ դա պոչաւորի գործ է:

—Մի՞թէ նա պոչ էլ ունէր:

—Ի հարկէ. պոչաւորների տօնի գիշերը՝ ձիակոկորդին¹⁾, հեծնում են—այ Աստուած անիծի նրանց—աւելի վրայ ու թռչում իրանց մեծի մօտ: Ասում են թէ Զիզորաշւիլիի մայրը աւելի վրայ հեծած բւլխարի մէջ է բարձրանում, ինչպէս ձիու վրայ հեծած:

—Այդ ես էլ եմ լսել: Ի՞նչքան բան կայ աշխարհումս սովորելու, տէր ողորմած Աստուած: Եւ Լուարսաբը խաչակնքեց երեսը: Ուրեմն Զիաուրաշւիլին գրքացութիւն էլ կ'իմանայ, — աւելացրեց նա:

—Զէ, ամենքը չեն իմանում, ցաւդ տանեմ. երբ որ պոչաւորների տօնի գիշերը նրանք այնպէս ընծաներով գնում են իրանց պետի մօտ, այն պետը դիմում է ինչին ու առում. է՛յ, դո՛ւ, տալիս եմ քեզ գրքացութեան շնորհք, մի ուրիշին ասում է. տալիս եմ քեզ բժշկելու իրաւունք: Այդպէս է լինում նրա մօտ, տէր իմ:

—Երևի այդպէս է, ապա թէ ոչ՝ ի՞նչպէս կարող էր նա իմանալ թէ այստեղ փոս կար: Երևում է խելօք է դրանց պետը:

—Ասում են թէ Սոզոման իմաստունիցն էլ խելօք է:

—Մի՞թէ չի նկատում, Տէր ողորմած Աստուած, — խաչակնքեց նա երեսը ու մոռաւ սենեակ, Դարեջանի մօտ:

—Լսեցի՞ր, ա՛' կին թէ ի՞նչեր արեց այն անսլիտան, անատամ պառաւը, ասաց նա իր կնոջը. պէտք է կարծել որ դա իրանց մեծաւորի առաջին ստորադրեալն է. ա՛', Աստուած անիծի, այս ի՞նչ տեսայ, ձեր ցաւը տանեմ:

—Լա՛ւ, էլ միտս մի՛ բեր թէ Աստուած կը սիրես. մինչև հիմայ ահից դեռ ևս մարմինս փշաքաղում է:

—Ահա՛ թէ ի՞նչ է նշանակում գուշակող լինել. այսքան բազմութիւնը իմ տանս մէջն է պորտը կտրել ու մինչև օրս դեռ ևս

¹⁾ Այդպէս է կոչւում աւագ—չորեգաբթի օրւայ կրակ վառելու սովորութիւնը. այդ կրակի վրալից թռչողը իրան ապահովացրած է համարում վտանգների դէմ:

մի մարդ չը գիտեր թէ այնտեղ փոս կար։ Այդ ի՞նչ արեց, ձեր ցաւը տանեմ։

— Մեղա՛յ, Աստուծոյ, բայց անկարելի է որ նրա մէջ սատանայ չը լինի նստած։

Սատանայի անունը չիշելիս, մարդ ու կին երեսները խաչակնքեցին ու երեք անգամ թքեցին սատանայի վրայ։

— Իսկ հիմա... ի՞նչ ասեմ, հիմա էլ որ որդի չըծնուի մեզ՝ մի չափից դուրս մեծ աստուածային բարկութիւն կը լինի,— ասաց Լուարսաբը։

— Է՛հ, դու էլ... էլ ինչ խօսք կարող է լինել այդ մասին։ Ես այնքան եմ հաւատում, որ կարծես թէ որդիս արդէն գոգումն նստեցրած ունենամ։ Էլ ի՞նչ ասես, որ չիմացաւ նա... արի՛ ու մի՛ հաւատա։

— Հապա՛, ես էլ դրա համար եմ ասում, է՛... էլ ի՞նչ պէտք է լինէր մեր ճարը, էթէ Աստուած—մեռնե՛մ նրա իմաստութեանը—գրբացութիւնը սահմանած չը լինէր։ Էլ ո՞վ կարող էր ջադուն գտնել։

Երկուսն էլ լռեցին, բայց և այնպէս երկուսն էլ զմայլում էին իրանց մտքում երեկւայ հրաշալի դէպքի վրայ։ Վերջն էլի Լուարսաբն սկսեց.

— Դարեջա՛ն, չը լինի թէ ջրո՞ւմն էր տեսնում նա, հը՞, դու ի՞նչ կ'ասես։

— Կարելի է որ ճի՛շտ... դու չը մեռնես, հէնց ջրումն է եղել տեսնելիս։

— Ինչ ուզում ես ասա՛, բայց ես այնպէս եմ համոզւած։

— Աստուծուն է յայտնի, գուցէ ճիշտ այդպէս լինի։

— Ի՞նչ ասեմ, ես մի այդպիսի կասկած ունեմ։

— Քո արևը, որ այդպէս կը լինի։

— Ի՞նչ ասեմ, խելքս այդպէս կտրեց։

— Իմ սիրտս էլ է այդպէս իմաց տալիս, Լուարսաբի արևը։

— Զը լինի այն էր, որ ցորենի հատիկները ջուրը գցելիս ինչոր շրջաններ էր կազմում։

— Կարելի է որ այդպէս էր, ճիշտ այդ կը լինէր։

— Ի՞նչ Վայդ։

— Քո ասածը։

—Ձէ՞ որ տեսցի,—վրայ բերեց Լուարսաբը՝ ուրախացած իւր ճիշտ գուշակութեան վրայ. ճիշդ այդպէս պէտք է լինի, թէ չէ այն կինը խօսատանայ չէր, որ այդպիսի հրաշքներ գործէր։

—Այդպէս պէտք է լինի, թէև—մեղայ Աստուծո՛ւ—ես սատանայութիւն համարեցի։

—Ձէ՛, դու չը մեռնես. ի՞նչպիսի սատանայ էր որ պոզեր չունէր։ Սատանան պէտք է պոզեր ունենայ։

—Է՛հ, մի՞թէ այդ ես էլ չը գիտեմ, այնպէս մոքովս անցաւ։

—Հա՛, այդ ուրիշ բան է։

Երկուսն էլ լռեցին, երկուսն էլ համոզեցան իր ինչ որ երէկ՝ զրբացի ներկայութեամբ՝ անհասկանալի էր իրանց, այն այսօր գուշակեցին ու հասկացան։

—Բայց ե՛ս էի գուշակողը, գիտե՞ս,—պարծեցաւ Լուարսաբը։ Թէպէտև Դարեջանը սիրում էր Լուարսաբին, բայց և այնպէս նա կամենում էր որ գուշակողի անունը ինքը վայելէ և ոչ թէ Լուարսաբը. մարդս յիմար թէ խելօք՝ միշտ ինքնասէր է։

—Մի՞թէ ես էլ չէի կարող գուշակել, եթէ ուզէի,—վրայ բերեց Դարեջանը. չէի ուզում, թէ չէ ես երէկ և եթ գուշակած պրծած էի։

—Հիմայ էլ դրա մասին կ'երկարացնես։

—Հաւատա՛, ճիշտ եմ ասում։

—Է՛հ, քեզ հեա խօսուել չի կարելի. ինքը Սողոմոն իմաստուն էլ որ գայ, իսկոյն կ'ասես՝ «ես քեզանից խելօք եմ»։ Հիմայ ինչ կը լինի որ այս մի անգամ էլ դու զիջողութիւն անես։ Օտար խօս չեմ, չէ՞ որ քո մարդդ եմ։

Էլ չը գիտեմ, զիջում արեց Դարեջանը թէ ոչ, գիտեմ միայն որ Լուարսաբը խիստ նեղացաւ Դարեջանի բժախնդրութիւնից։

XIII

Գրբացը շատ համոզեցուցիւ կերպով ամուսիններին հաւատացրեց, թէ նրանք զաւակ պիտի ունենան։ Այդ յոյսի դէմ նրանք ամենափոքր կասկած էլ չէին ընդունի։ Այդ հաւատը մինչև այնտեղ հասաւ, որ մի գեղեցիկ օր Դարեջան այնպէս կարծեց, թէ փորումը

երեխայ շարժեց: Ինչ ասել կուզի որ ուրախացած իշխանուհին իսկոյն և եթ լուարսաբին աւետեց:

—Իրաւ շարժե՞ց,—վրայ բերեց ուրախութիւնից խելքը կորցրած լուարսաբը:

—Ի՛նչ ես ասում, չարդ տանեմ ես... քիչ էր մնում որ ծանրաբարոյ տեղովս ուրախութիւնից թռչկոտէի. բայց իսկոյն յիշեցի որ փորս կարող է աւերւել,—և դու դեռ էլի չե՞ս հաւատում:

—Վո՛յ, հոգիդ ուտեմ ե՛ս, ապրես որ չես վեր թռչել, թէ չէ փորդ կ'աւերւէր: Ի՞նչպէս կարողացար այն ուրախութեան մէջ այդքանը միտդ բերել: Իսկ ես—Աստուած վկայ—վեր կը թռչէի և այն էլ այնպէս, որ եթէ վայր դրմիայի, վարունգի պէս կը տրաքւէի: Դաւթի աչքը թո՛ղ դուրս գա՛յ. թո՛ղ գայ և պարգայ հիմա՛յ: Որ աղպէս է, մենք այսօր մի լաւ քէֆ անենք, մի լաւ կարմիր գինի բաց անել տանք, որպէս զի մեր որդու կենացը խմենք: Ուռուա՛, գողաց լուարսաբը և որովհետև իւր սովորութեան համաձայն նա պառկած էր թախտի վրայ մէջքի վրայ՝ մի ոտը վեր բարձրացրեց և մինչև որ «ուռան» չ'աւարտեց, ոտը չ'իջեցրեց:

Այդ պատահեց ճաշելու մօտերքը: Բացանել տւին կարմիր գինին և ամուսինները, լի հաւատով թէ ժառանգ պէտք է ունենան և Դաւթեց աչքը պէտք է դրանով հանեն՝—ճաշի վրայ մի լաւ ուրախութիւն քաշեցին: Շատ զւարթացաւ մանաւանդ լուարսաբը ու մի լաւ հարբեց: Ելիսաբէդն ասում էր թէ Դարեջանը սիրում էր գինի խմել. այդ չը գիտեմ, բայց այն ճաշին նա էլ վայելեց մի երկու դաւաթ: Լուարսաբը նախ կուլ տւեց երեք գաւաթ իրարու վրայ դեռ ևս չը ծնւած երեխայի կենացը և «Ալավերդին» էլ Դարեջանի մօտ գնաց: Թէպէտև սա էլ մի քիչ խմած էր, բայց և այնպէս կանացիութեան պատիւը պահելով, բաժակը վերցրեց, բայց ամբողջը չը խմեց:

—Խմի՛ր, ցաւդ տանեմ:—ասում էր հարբած լուարսաբը—հիմա՛յ քէֆս մի՛ փչացնիլ: Ի՞նչպէս կարելի է որ մեր որդու կենացը չը խմես. ես ու դու էլ որ չը խմենք՝ հապա ո՞վ պէտք է խմի. Աստուած մեզանից կը վիրաւորւի, կասի թէ նրանց որդի եմ տալիս ու նրանք նորա կենացը չեն խմում. մի՛ բարկացնի ողորմած Աստու-

ծուն, հազիւ հազ մի լաւ աւքով է նայել մեզ վրայ: Իմ քէփն էլ մի՛ խանգարիր, խմիր, թէ ինձ կը սիրես:

Ասաց ու նորից դէմ տւեց նրան բաժակը:

Դարեջանը ընդունեց բաժակը. բայց այնպիսի մի ամօթխածութեամբ, աւքերի խաղով ու համեղ ժպիտով, որ ես իսկոյն գլխի ընկայ թէ իշխանուհին առանց այգ էլ արդէն կոնծած էր: Ընդունեց և կուլուեց: Մի ծիծաղելի բան էր իշխանուհին. գինին հետզհետէ նրան կպուժ էր, թշրը կարմրառակւել էին, բերանին կնքւել էր մի ժպիտ, որ նրանից չէր հեռանում, ներքևի շրթունքը վայր էր իջել ու բերանից ջուր կաթեցնում,—մի խօսքով Դարեջանը քէֆով էր:

Լուարսաբն հարբեց: Արձակեց գինուց թուլացած իւր լեզւի սանձը ու սկսեց անխելք անխելք զուրս տալ: Դարեջանը շարունակ գլուխը տմբտմբացնում էր ու ծիծաղում:

—Կախեթի հողի՛ն սիրեմ ես,—ասում էր հարբած Լուարսաբը, լեզուն կապ գցելով—զա որ չը լինէր՝ այս գինին էլ չէր լինի. այն ժամանակ ես էլ ի՞նչացու կը լինէի. էլ ո՞վ կը յիշէր իմ հուշակած անունը: Եթէ այսօր որ և է տեղ Լուարսաբ անունը յիշում է՝ այս գինուց պէտք է շնորհակալ կենամ զորա համար. թէ այսօր ես մարդ եմ՝ ահա՛ այս սև խաղողի հեղուկով եմ՝ մարդ: Իմ չափ խմող ամբողջ Վրաստանում չը կայ: Սա որ երգել իմանալի՝ ամբողջ Կախեթի գինին ինձ չէր յաղթի. ցաւն այդ է որ չը գիտեմ, է՛: Երգը գինին մարսել է տալիս, ապա թէ ոչ ուրիշ կողմից ի՞նչս է պակաս. ստամոքսս լաւ խմողի ստամոքս է, մինչև չորս չափ կարող է տանել: Դու խօս յիշում ես այն իմերէլին որ եկաւ այստեղ, իբրև 'Իաղիանիի հհաւատարմատար: Նա ոչ թէ հհաւատարմատար էր—դու չը մեռնես, որ չէ—այլ նրան Իմերեթից զօրով ուղարկել էին այստեղ, ասելով թէ զենա Կախեթ, այնտեղ Լուարսաբ Թաթքարիձէ անունով մի դև մարդ կայ, երանի՛ դու մի նրան հարբեցնես՝ կէս Իմերեթը քեզ կը տանք: Ինձ տեսնելուն պէս, նա հասկացաւ թէ ինչ պտուղ եմ ես, այդ պատճառով իրան հհաւատարմատար կոչեց, որպէս զի իւր անունը չը կորի: Պարծանք չը համարես, բայց իմ անունը մինչև Թուրքաստան է դուրս գնացած, գովասանքս մինչև Իմերեթ հասած: Եւ ես, այս անշնորհք Լուարսաբդ, այն տեղն

Հասցրի այն ցանցառ իմերէլին, որ, որ... մի գլուխ իմ անունով էր երդուում: Նա ինքն իր բերանով ասաց ինձ. «դեւ ես դու:» Նա մատու էլ ոլորեց ու ականջիս փսփսաց. «զրաւը ասարար, կէս Իմերէթը քոնը պէտք է լինի»: Ինչ ասել կուզի, եթէ ես գանգատ տայի, կէսը դուրս կը բերէի, բայց այն ժամանակ ի՞նչպէս էր պէտք Իմերէթը, քանի որ մեր պապական կալւածներն էլ անտէր էին մնում: Սակայն Հիմայ այլ եւս անտէր չեն միալու, մատաղ լինեմ ես քո փորիդ, Հիմայ այնտեղ մի փոքրիկ Թաթ քարիձէ ունիս նստացրած, որ կարծեմ արդէն կարմիր գինու մեջ ճպճսլում է: Մ'հ, ցաւդ տանեմ, արի՛ մի այդ քո քնքշիկ շրթունքներդ ծծե՛մ... Հիմայ խօ որդի ունեցանք, ե՛կ մի քիչ էլ դորա հարսանիքի վրայ մոռած ենք: Գիտե՞ս ինչ, Վարեջան. դու խօ իմաստուն կին ես ու ոչ էլ ես եմ—փառք Աստծու, տխմար. հէնց որ տանընդորս տարեկան դառնայ թէ չէ, շուտով կը դառնայ, դու մէկ ձեռաց հաշւիր, թէ երբ կը դառնայ—պսակե՛նք: Ինչ հարկ կայ երկար սպասել: Դու խօ անպատճառ մի շեղ-գինկայ կը պարես, ես էլ, քո արեւը, մէկ այնպէս վեր ու վայր թռչկոտեմ, որ ահագին թող բարձրացնեմ... Գիտե՞ս յետոյ ինչ պատասխանեցի ես այն յաղթած իմերէլին. դնա՛, ասացի, և ուր որ քոնդ ասես՝ այնտեղ էլ իմս ասա՛. իմերէլներին էլ կասես որ, ինչ որ իրանց վայրի խաղողից հիւթ դուրս կը գայ՝ ինձ մի խմելու հերիք չի գայ. ահա՛ մենք այսպիսի մարդիկ ենք, ասացի, կախեթեցիներս: Հապա՞... լա՛ւ եմ ասել թէ չէ, թէ Աստուածդ կը սիրես:

—Լաւ ու պատուական:

—Ուրեմն արի մի անգամ էլ ծծեմ այդ քո ելակի նման թշերդ: Մեր որդու հարսանիքին խօ լեզգինկայ կը պարես:

—Ի՞նչու չէ:

—Հա՛, քեզ մատաղ լինեմ: Արի, գիտե՞ս ինչ անենք. երեւակայե՛նք թէ Հիմայ հարսանիք է. դէհ, հապա... մէկ քս սիրած պղիզուր...¹⁾ Ես էլ դորա համապատասխան երգը կ'երգեմ: Թէ ինձ կը սիրես, պարիր, իբրեւ թէ հարսանիք է: Ուզում ես թո՛ղ էզգինկայ լինի, լա՛ւ. դէ՛հ, շուտ... Զուպրի-շուպար, շուպրի-շու-

¹⁾ Կախեթցոց սովորակար մի պար է, լեզգինկայից տարրեր:

պար, չուպրի Դարեջան, ուռուա՛... ադա՛, ուռուա՛... ես կախեթու հո-ո-գուն մա-ա-տա-ղ լի-ի-նեմ... որ կո-ո-ն-ծում է թա-ա-սով գի-ինի... ես այն իմերելի... Դաւիթի... աչքը... կուրանալ... ուռ-ուա՛... Զուում էր այդպէս հարբած Լուարսաբը ու զուրս տալիս զանազան բաներ, մինչև որ նորա քունը տարաւ այդ զառանցանք-ների մէջ:

XIV

Միթէ չը պէտք է վերջացնես, — կը հարցնէ ինձ նեղացած և գուցէ բարկացած ընթերցողը: Ինչպէս չէ, կը վերջացնեմ, բայց գիտէ՞ք ինչով. նրանով, որ Լուարսաբի բաղդը կը խորտակի: Եթէ մի այդպիսի հասստատուն բազդ կարող է խորտակել՝ այլ ևս ինչ պէտք է համարել անխորտակելի աշխարհումս, — կը բացականչէ ինձ հետ միասին վհատած ընթերցողը:

Միմիայն աշխարհս է, ընթերցող, անխորտակելի և մէկ էլ մի սիրուն, իմաստուն վրացական առած. «երջանիկ է հայրենիքը, երբ որդին հօրից յառաջադէմ է»: Ապա թէ ոչ՝ «մի՛ շեղւիր հին ձառնապարհից» առածը Զինաստանից է ներս պրծել մեզ մօտ և ինչ որ չինական գոյն ունի. նա, ինչ ասել կուզի, անպատճառ մի օր կը խորտակի Աստու և քո ողորմութեամբ, ո՛վ հնասէր, բայց և այնպէս դարձեալ իմ սիրելի, վրացի մարդ...

Անցաւ բաւական ժամանակ և այս ունայն երկրագնդի անընդ-հատ շարժումը շատ բան փոխեց մայր-երկրի 'երեսին: Նրանց որդի չը ծնւեց: Դարեջանը մի պառաւ կին-բժիշկ գտաւ ու սկսեց դեղեր ընդունել: Բժիշկ կինը մի ինչ որ դեղ տւեց, ամբողջ երկու շաբաթ խմացրեց ու երրորդին՝ Դարեջանի ոտերը ձգել տւեց: Խեղճ Լուարսաբը մնաց այրի: Նա միրուք թողեց, սեւեր հագաւ և իւր ամբողջ երջանկութիւնը թաղեց Դարեջանի հետ: Միայն երկու մխիթարութիւն մնաց նրան այս լայնատարած աշխարհում. առաջինը՝ փսրոժակ, իսկ երկրորդը այն, որ Լամազիստէուլին նստեցրած ունէր իւր ոտերի մօտ, որ մերսում էր իւր պարոնի ոտի թաթն ու ոլոզը ու այդպիսով քնացնում նրան՝ նորա քունը տանելիս: Այդ էր նրան միակ սփոփողը, մինչդեռ. նորա փառաւոր փորը վայր իջաւ, այն կարմիր թշերը դեղնեցին, այն խոշոր եզան-աչքերը անսխորժ կեր-

պով թաւամեցա՛ն, այն երեքծալ կզակը թզան չրի պէս դարձաւ, այն իւր սովորական, իրան միայն յառուկ, ժպիտը դէմքից անհետացաւ—մի խօսքով՝ այն կտրիճ տղա՛ւարդը փչացա՛ւ: Վիշտն այնպէս գիտէ: Վերջը, այլակերպութեան տօնի օրը, իւր կնքահայրը, սատանի պէս, կէս լիւր սունկ բերեց նրան ընծայ: Վշտից, զորս զուպատւիրեցեր, մի լաւ լափեց այդ սունկը, աղիքների բորբոքում տոացաւ ու ի Տէր հանգեաւ:

Մեռաւ Լուարսաբը, ինչպէս մեռնում են շատերը մեզանից, որոնք ոչ իրանց ապրելով են մի բան աւելացնում աշխարհին և ոչ մեռնելով՝ պակասեցնում:

Ջնջեց երկրիս երեսից այդ երկու անձնաւորութիւնների կեանքի հետքը: Ի՞նչու էին եկել ու ի՞նչու գնացին. մի՞թէ նրանք կէս դար նորա համար ապրեցան, որ չորս հատ տախտակ ու երեք գազ գետին ձեռք բերէին: Կամ թէ քարի վրայ գրել տալին, թէ մինչև 18... թւականը ապրում էին իշխան Լուարսաբ Թաթարիձէն ու նորա ամուսին—իշխանուհի Դարեջանը ու յետոյ վախճանեցան: Իսկ ուրիշ ի՞նչ կարող է մեզ ծանուցանել թէ դրանք մի ժամանակ եղել են ու ապրել այս աշխարհում: «Կարդացո՛ղ, թողութիւն արէք»—գրւած է նորա տապանաքարին: Մի՞թէ կէս դար նորա համար ապրեցան, որ վերջն էլ «թողութիւն» խնդրեն: Ես հիմա եմ հասկանում թէ ի՞նչու հնուց ի վեր վրացու տապանաքարի վրայ «թողութիւն արէք» է գրւած լինում: Այդ ներելու և խղճալու սովորութիւնը ունեցել է իւր միտքն ու հիմքը, բայց ես չեմ թարգմանի, ընթերցող. թէ լաւ սրտի ու մտքի տէր ես, ինքի էլ կարող ես գլխի ընկնել, իսկ եթէ ոչ՝ ասելն էլ աւելորդ է: Ի զուր պէտք է սիրող ցաւացնեմ ու բարկացնեմ, իսկ այդ բարկութիւնը կարող է աչքերդ այնպէս կապել, որ եթէ մի ուրիշի սիրտը քեզանից էլ աւելի ցաւի՝ նրա խօսքերը դաւաճանութիւն կը համարես:

Ես վերջացրի, իսկ դու ինչ ուզես արա՛, ընթերցող: Ուզում ես բա՛ց, երբ կարդաս սոյն պատմութիւնը, Երկուսի՛ փաստերն էլ կարող ես այս գրւածքում գտնել: Եթէ երբեքից նայել ես շուրջդ ու տեսածիդ վրայ դաւորողութիւնդ վարժեցրել, զիտած կը լինես որ յաճախ նոյն և մի նիւթը մէկին ծիծաղացնում է, միւսին լացեցնում: Ես տեսալ մի օր մի պառաւ, աղքատ, մերկ, ոտերը տռաք-

տրքած կին: Ո՞վ գիտէ թէ ինչ տեսակ մի գոթաղղութիւնից նա իւր գլուխը արեւցութեան էր տուել ու այդ արեւցութեան մէջ ընդմիջում կորցրել իւր մարդութիւնն ու աղամորդութիւնը: Նստեւել եմ թէ ինչպէս քաղաքի աղերքը բռնում էին նրան ու մի հինգ-գորշանոց տալով՝ պամպուլի պէս խաղացնում: Ես տեսել եմ, որ դրանցից շատերը ծիծաղել են, իսկ մի քանիսն էլ՝ ողորմելի կնոջ այդ օրինակ դրութիւնը տեսնելով՝ իրանց սրտումը լաց եղել: Ո՞վ էր դրանցից աւելի արդար. ծիծաղողը, թէ լաց եղողը: Նրկունն էլ, որովհետեւ առաջինները միմիայն իրանց աչքով էին տեսնում և աչքի համար, արդարեւ, ծիծաղելի էր: Իսկ միւսները տեսնում էին հա՛մ աչքով, հա՛մ մտքով, և դժար թէ մտքում ծիծաղը գար: Ուրեմն երևում է, որ և մի նոյն դէպքը կարող է հա՛մ ծիծաղելի հա՛մ ողբալի լինել, նայելով թէ մարդն ինչ յատկութեան տէր է: Նթէ այնքան կամքի ոյժ կ'ունենաս որ ամենապառն ճշմարտութեանն էլ կարողանաս բաց ձակաստով նայել ու թշուառին և մոլորւածին խղճով՝ այդպիսի ծիծաղելի դէպքերը աւելի յաճախ լացացնել էլ կը տան քեզ. իսկ եթէ ոչ՝—ծիծաղի՛ր ինչքան սիրով ու զի: Ծիծաղի՛ր ու հետն էլ բարկացի՛ր այս գրւածքի հեղինակի վրայ ու բամբասիր ինձ—չէ՛ որ դու սովոր ես բամբասել—իբր թէ ես դուաճանում եմ վրացութեան, որովհետեւ պատմում եմ քեզ նրա ծիծաղելի գործերը ու չեմ ծածկում մի քանի կարճամիտ հայրենասէրների նման: Գիտեմ, ընթերցող, որ ձեր մէջ, մեր դժբաղղութիւնից, քիչ կը գտնւեն այնպիսիներ, որ ճշմարիտ խօսքի վրայ ուշադրութիւն՝ դարձնեն. գիտեմ, բայց և այնպէս կ'ասեմ քեզ երեսիդ, իբրև քեզ սիրող, որ լուարսաբն և Դարեջանը քո գոգումդ են ծնւել ու քո ստինքով սնւել: Ուզում ես նեղացիր ինձանից, ուղում ես չէ: Նրբ նրանց վրայ ծիծաղում ես, նոյնն է թէ դիւխդ վրայ ես ծիծաղում: Իսկ երբ լաց լինում—դա լաւ նշան է. երևում է, վշտանում ես, որ մենք այդպէս ենք, երևում է, որ ուղղելու ցանկութիւնդ թեւաւորւում է: Տա՛յ Աստուած, որ այգպէս լինի:

Նթէ ես քեզ սիրում եմ, ընթերցող, այդ նրա համար է, որ յոյս ունեմ թէ Պղզեկու մտադրութիւնը այսօր թէ վաղը պէտք է զարթնի քո մէջ: Այդ յոյսը մի՛ խլիր ինձանից, մի՛ կարծիր թէ այս վէպի նպատակն է քեզ բարկացնել. ուստի զում է միայն քեզ ցոյց

տալ—ինչքան որ ինքը կարողութիւն ունի—քո պակասաւոր ու վատ կողմերը, որպէս զի գիտենաս թէ ինչդ պէտք է ուղղես: Մինչև որ հայելու մէջ չը նայես կամ մի ուրիշը չը նկատես, խօսես կարող իմանալ թէ դէմքիդ վրայ մի անկարգ բան կա: Թող այս վէպը հայելի լինի, իսկ ես—եթէ կ'ուզես—նկատողը: Ուշադրութեամբ նայիր մէջը, որպէսզի բան նկատես: Բայց պէտք է այն էլ իմանաս, որ միայն թշնամիդ կարող է ծածկել, եթէ երեսիդ վրայ անկարգ բան տեսնէ, իսկ բարեկամդ իսկոյն հայելի կը բերի քեզ համար, որպէս զի ուղղես ու հասարակութեան մէջ չ'ամաչես: Սա էլ քեզ հետ բարեկամի պէս վարւեցայ, հայելի բերի: Մի՞թէ պէտք է դրա համար խռովես ինձանից. ի՞նչ անենք թէ հայելիս կոտրւած ու բծաւոր դուրս կը գայ. ես տւի այն, ինչ որ ունէի. ինչպէս որ կարողացայ, այնպէս ծառայեցի. բայց եթէ, ի վերայ այսօր ամենայնի, դարձեալ ուզում ես խռոված կենալ—քո կամքդ է: Սա քո խռովելուց չեմ վախենում, այլ միայն այն ժամանակ կը վհատեմ, երբ նկատեմ թէ հիասթափւել եմ քո մէջ, որ դու այն չես եղել ինչ որ ես կարծում էի: Այն ժամանակ ես, ձեռքերս խաչած, միմիայն այս կ'ասեմ՝ ես կանչեցի, իսկ կը լուսանայ թէ ոչ—այդ Աստուծոն է յայտնի: Եթէ դու չը խռովէիր, մենք շուտ կարող էինք գուշակել թէ երբ պէտք է լինէր այդ լուսանալը:

Ուրիշ կողմից ողջ մնաք ու ներողամտութեամբ յիշեցէք ձեր խոնարհ ծառային: